

MEDBESEDILNOST TEORETIČNO IN »PRAKTIČNO«

Marko Juvan, *Vezi besedila*, Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura, 2000, Zbirka Novi pristopi, 302 str.

Literarnozgodovinska in teoretska raziskovanja Marka Juvana so že od razprave Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja (Slavistična revija 1985) razpoznavna in spodbudna za sodobno literarno vedo pri nas, ki se je v veliki meri prav preko Juvanovega dela seznanjala in oplajala s postrukturalistično teorijo intertekstualnosti oziroma medbesedilnosti. Teorijo je leksikonsko temeljito predstavil v zbirki Literarni leksikon (2000), takorekoč sočasno pa je izšel tudi izbor pretežno prav s to teorijo spodbujenih desetih razprav, ki jih je Juvan revijalno objavljajal med letoma 1989 in 1998, vendar – kot opozarja v izčrpnem uvodu avtor sam – so vse znatno revidirane in dodatno argumentirane, čeprav ne odstopajo bistveno od spoznanj iz prvih natisov. Za strokovnega bralca omogoča Juvanov raziskovalni izbor tako predvsem dostopnejšo informacijo o sodobnih literarnovednih strategijah obravnave sicer zelo raznorodnega gradiva, s katerimi pa se je – sicer ob različnih vidikih medbesedilnosti – že lahko srečal v dosedanjih Juvanovih revijalnih in knjižnih objavah njegovih raziskav. Knjiga *Vezi besedila* prinaša tri »čiste« literarno-teoretične prispevke in sedem prepletov teoretske govornice z analizami in intepretacijami besedil slovenske književnosti od baroka do postmodernizma. Vse skupaj pa napoveduje avtorjev obsežni uvod, ki ne samo informira o prvih objavah izbranih študij in njihovih ključnih namenih ter poantah, temveč v njem Juvan samoreflektira položaj humanističnega znanstvenika, ki je že daleč od prepričanja »o znanstveni resnici kot skladnosti med »empiričnimi« dejstvi in razlago« in se kot literarni strokovnjak zaveda, da je z avtorjem in drugimi bralci »del toka proizvodnje pomena, ki se družbeno-zgodovinsko dogaja kot neprestano preobražanje obstoječih znakov, tkanje novih razmerij med njimi, sprevrčanje njihovih vrednostnih poudarkov, relevantnosti in funkcij.« To raziskovalno izhodišče si je Juvan oblikoval ob poststukturalistični hermenevtiki in teoriji intertekstualnosti, pojasnjuje pa tudi naslov knjige *Vezi besedila*. Izhaja namreč iz prepričanja, da pomen besedila ni neposredna (izvorna) realnost, ampak prehodna konstrukcija, ki je posredovana prek sledi drugih besedil, kontekstov, izkustvenih shem ipd. Zato Juvanovo raziskovanje – kot pravi sam – ni pretežno usmerjeno v jezikovnopomenske strukture, ki ji prepoznava v besedilih, niti v njihovo skrito urejevalno središče (avtorja, ideje, duha ipd.), temveč k vezem, ki iz besedila segajo h kontekstu, najsplošneje rečeno družbenemu in historičnemu. S tem pa raziskovanje odpira tudi pobudam novega historizma. Že v uvodu Juvan opozarja, da so opazovane vezi besedila ambivalentne, saj so po eni strani omejevalne, ker »vsiljujejo dispozicije vsakemu novemu besedilu«, po drugi pa spodbudne, so »agens« njihovega preseganja. Nadalje Juvan ločuje dve ravnini raziskovanih »vezí« besedil: medbesedilno, se pravi potovanje in preobražanje znakovnega gradiva iz besedila v besedilo, in literarnosistemsko, torej dejavnosti avtorjev, založnikov, bralcev, kritikov, literarnih strokovnjakov, učiteljev in različnih ustanov z besedili, ki šele v tem sistemu postajajo literarna besedila.

Uvod v knjigo ne le zelo natančno definira konceptualna in temeljna terminološka izhodišča nadaljnjih razprav, ampak z navedbo spoznanj o besedilu, ki so jih prispevali ključni predstavniki literarne teorije, hermenevtike in besediloslovja (sklicuje se na Bahtina, Ingardna, Beaugraudea, Dresslerja, Kristevo, Barthesa, Fisha, Franka idr.) logično dosledno in postopno (z vmesnimi povzetki in sklepi), tudi ob razvidni, tematsko poimenovani in s tem skoraj didaktični zunanji razčlembi, jezikovno jasno in nazorno uvaja

strokovno problematiko. To pa omogoča, da se je loti tudi bralec, ki predhodnih Juvanovih del še ne pozna. Iste strokovnoslogovne odlike veljajo tudi za zbrane razprave, zato bo knjiga *Vezi besedila* gotovo razveselila tudi študente kot dobro študijsko gradivo.

Pravzaprav je za vsa izbrana besedila mogoče reči, da so zgledna, in sicer kot utemeljitev in terminološka sistemizacija novih literarnovednih pogledov oziroma kot zgledi njihove uporabne vrednosti v literarni zgodovini, torej ob konkretnih besedilih. Zato ni presenetljivo, da je Juvanovo sodobno stališče o bistvu literarne umetnosti, ki ga ob spodbudah mednarodnih referenc iz zadnjih 30-ih let izpelje v razpravi Vprašanje o literarnosti, že preniknilo v srednješolsko prakso opredelitve tega pojma. Tako se vsaj zdi, ko v najnovjšem gimnazijskem učbeniku književnosti Branja I, v poglavju avtorice Bože Krakar Vogel Osnove literarne teorije, beremo npr. o pomenu bralske razgledanosti za zaznavanje literarnih značilnosti, o vplivu mesta objave besedila oz. poznavanja avtorja kot literata za določitev literarnosti besedila ali ob zastavljeni nalogi pretvorbe neumetnostnega besedila v verzni ali dialoški zapis ipd. (Čeprav Juvanov članek med literaturo ni naveden.) Juvan namreč opredeli literarnosti kot zgodovinsko, družbeno in kulturno diferencirano konvencijo, ki pa je izpeljana iz imanentnih lastnosti klasičnih oz. kanoniziranih literarnih del in jo zato dojemamo kot učinek besedila na strukturni, pomenski in ideološko-vrednostni ravni.

Ker je prva razprava podobno kot uvod namenjena najširši opredelitvi predmeta raziskovanja ter vloge raziskovalca pri tem (in v njej Juvan zagovarja specifično predmeta, kar šele omogoča specifično vedo, ki pa s svojimi obravnavami predmet tudi sooblikuje), je šele druga, to je razprava Literarna besedila v stereofoniji: tloris za medbesedilne figure namenjena Juvanovemu ožjemu strokovnemu področju, medbesedilnosti. V njej se navezuje na lastno delo *Imaginarij »Krsta« v slovenski literaturi: Medbesedilnost recepcije* iz leta 1990 oziroma na svoj model treh medbesedilnih razmerij: opisa, prenosa in posnetka. Na osnovi tega pa oblikuje natančno sistematično t. i. medbesedilnih figur, seveda ob jasnem zavedanju, da njegov inventar figur ni niti dokončen niti stalen. Vsekakor pa je celo v tabeli predstavljena razvrstitev medbesedilnih figur glede na tri načine medbesedilnega predstavljanja (str. 87) rezultat dobrega poznavanja tujih poskusov tovrstnih tipologij (str. 67) in večletnega lastnega dela, dokazanega tudi z velikim številom primerov iz slovenske književnosti, kar kategorjalno abstraktnost preverja ob besedilni (mногоobrazni) literarni živosti. Že v uvodu Juvan pojasni pobude za nastanek razprave Medbesedilnost – detronizacija ali retorizacija vpliva? z diskusijami, ali je poststrukturalistična koncepcija intertekstualnosti v resnici prelomila z vsebino pojma vpliv, osrednjega termina primerjalne književnosti. In odgovarja, da je vpliv še uporaben pojem, posebno če ni razumljen kot enosmerno izžarevanje, ampak kot dialog in agon, kot termin na ravni duševnih, socialno-zgodovinskih in jezikovno-kulturnih procesov, v katere je vpeta interakcija med literarnimi sistemi in akterji, delujočimi v njih, za opis strukture in pomena primerjanih besedil pa je po njegovem medbesedilnost prinesla primernejši pojmovnik.

Prva »ponazoritev« uporabe teorije medbesedilnosti je razprava Baročne pridige in citatno povzemanje izročila, ki obravnava pridigo kot t. i. medbesedilno vrsto, kot besedilo, izpeljano iz obstoječih predlog. (Juvan še relativno neuveljavljenemu terminu medbesedilna vrsta v opombi doda definicijo, bralca pa napoti k branju ustreznega članka v »teoretičnem« delu knjige. Tovrstna terminološka pomoč se pojavlja tudi v drugih razpravah. Kakršnokoli pojmovno zbežnost bralca s tem Juvan odpravi.) Ker obravnava baročno pridigo, najprej zariše kulturno-estetski kontekst: težnjo k zbiranju, katalogiziranju in tolmačenju oziroma enciklopedičnem povzemanju grško-latinskega in svetopisemskega izročila, in to brez zgodovinsko premišljene razdalje, kar je izhajalo iz pojmovanja resnice

kot nadzgodovinskega absoluta, ter razumevanje avtorstva kot ustvarjalnega posnemanja starejših vzorov. Osrednji del razprave prinaša razčlemba medbesedilnih figur, kot jih odkriva pri slovenskih baročnih pridigarjih Svetokriškem, Rogeriju in Basarju, in sicer so to zgled, primera, aluzija, navedek, emblem in prevzeta alegorična razlaga. Ob vsaki od njih ugotavlja zgradbeno ali slogovno vlogo, vire prevzemanja, podtipe osnovnih figur ter načine njihovega vključevanja v pridigo. V sklepu izpelje tezo, da so baročne pridige s svojim enciklopedičnim značajem Slovincem omogočile nadoknadi »zamujeno« preteklost in da je prav z njimi nastalo tisto »svetovno« referenčno ozadje, na katerega se je v svojih začetkih lahko oziralo slovensko leposlovje. Slovenske baročne pridige torej niso bile le vzorec za kasnejše pripovednoprozne postopke ali vzorec kompozicije oziroma retoričnih figur, temveč vir za pretok metafor, motivov, tem, sentenc in zgodb, kar je literarna zgodovina ob konkretnih primerih deloma že potrdila.

V razpravi Literarno besedilo in narodno-kulturna razlika: »slovenstvo« in »nemštvo« v Mencingerjevi povesti Vetrogončič Juvan sam opozori, da ga je spodbudil novi historizem; delitev članka na izmenično obravnavo družbeno-zgodovinskega konteksta ter izbranega literarnega teksta je nakazana kar z mednaslovi. Pri tem se pokaže, da je poznavanje konteksta še vedno neprecenljivo za razumevanje literarnega dela, tako tendenčno vezanega na čas in okoliščine nastanka, kot je obravnavano, pa sploh.

Razprava Jenkov sedmi Obraz in imaginarij razvalin problematizira imanentno interpretacijo, čeprav v izhodišče svojega strokovnega besedila Juvan postavlja osebno bralno doživetje, a tudi zavest, da »tok tolmačenja določajo ne le znakovna navodila branega besedila, ampak tudi institucionalne silnice in znana metabesedila« (str. 161), ki sooblikujejo razlagalčevo recepcijo. In prav v motivu razvalin Juvan ne vidi le mimetične odslikave videnih ruševin, ampak tudi predelani »odmev« kulturnega spomina. Pri tem ga ne zanimajo prvenstveno Jenkovi dejanski stiki z »odmevano« motiviko, torej vplivi oziroma konkretni izvori tega motiva, temveč medbesedilno omrežje součinkovanja motiva razvalin v slikarstvu, parkovni arhitekturi, estetski refleksiji, esejih, potopisih in poeziji predromantike in romantike, ki pa je bila že člen v dolgi motivno-tematski, različno simbolno in estetsko ovrednoteni tradiciji v novem veku. Da bi ta kontekst »stkal«, Juvan pred bralca razgrne dejstva, povzeta po tematoloških predstavitev gradiva iz francoske, angleške in nemške literature, natančneje pa se ustavi ob Byronu, Uhlandu in Lenauu, kot tradicionalno ugotovljenih Jenkovih vplivih, ki pa, kot ugotavlja, na obravnavano motiviko niso bistveno vplivali. Kot primernejše medbesedilno branje se Juvanu kaže pesem Ignacija Holzapfla iz prve številke Krajnske čbelice Na posipu Hudiga grada, vendar z Jenkovim variacijskim in novatorskim, postromantičnim navezovanjem. Od tod pa se razprava spet vrača v izhodišče, k osebnemu, aktualnemu branju o krizi eksistence, ki pa zgodovinsko določenost pesniškega besedila spreminja v nedoločenost, recepcijsko odprtost.

Da je obravnava sonetov kot stalne pesemske oblike ali (po nekaterih pogledih) celo pesniške vrste primerno gradivo za medbesedilno obravnavo, je očitno, saj je medbesedilno sklicevanje na literarni spomin predpogoj za obstoj tako stalne oblike kot žanra. Razprava (Parodični) soneti o sonetih: samokrmiljenje žanra od romantike do postmodernizma pa še opozarja, da so sonetisti vrstno-oblikovno tradicijo in inovacijo soneta reflektirali tudi v sonetih o sonetih, za katere navaja Juvan primere od 14. stoletja dalje. Take, samonanašalne sonete, med katerimi imajo posebno mesto tisti, ki parodirajo bodisi samo sonetno formo ali – pogosteje – konkretne sonetne stile, pa natančneje obravnava ob Prešernovih primerih in nato ob avtorjih, ki so s Prešernovimi soneti navezali moderni in postmoderni »dialog«.

V razpravi Alamut – enciklopedični roman si Juvan zastavlja vprašanje, zakaj se je ob recepciji tega romana v 80-ih letih zdelo, da je bil Bartol nekakšen predhodnik sodobnih

postmodernistov, npr. Eca z romanom *Ime rože*. Osrednjo podobnost obeh romanov po Italu Calvinu imenuje enciklopedičnost, ki se (podobno kot v pridigah) kaže v druženju raznovrstnih vednosti, jezikov, žanrov, stilov, posebno transformacijo vzhodnega sveta v diskurz evropskega izročila pa navezuje na pojem orientalizem. Glavno razliko s postmodernistično realizacijo enciklopedičnosti pa vidi v še vedno enovitem, historično verjetnem besedilnem svetu Alamuta, ki ni odvisen od načinov, strategij in figur pripovedovanja, in s tem ohranja značilnosti organskega tipa literarnih del.

Juvanova izredna sposobnost analitično-sintetičnega interpretiranja pesništva se jasno pokaže v obsežni razpravi »Smeh na temnem ozadju«: metamorfoze groteske in mitopoetike v Zajčevi poeziji. V njej ne le natančno ugotavlja pojavljanje in spreminjanje grotesknosti v prvih štirih Zajčevih zbirkah, ampak jo pojasnjuje tudi kot značilno sredstvo »temnega modernizma«, torej tiste literarne smeri, ki jo Juvan z redefiniranjem nekaterih že ustaljenih oznak Zajčeve poezije umešča v t. i. literarni diskurz subjektivizma, in sicer v tisto točko, »ko se je samorefleksivna kritika subjekta /.../ odrekla samemu pojmu subjekt« (str. 255). Juvan z razčlenitvijo nekaj, za posamezne faze grotesknosti tipičnih pesmi svojo obravnavo sicer vodi v jezikovno-pomenske strukture in k idejam, ki te strukture urejajo, vendar je ključno metodološko načelo v knjigi izbranih razprav mogoče v tem primeru videti prav v raziskovanju vezi, ki slogovno-etološko perspektivo groteske pojasnjujejo v kontekstu subjektivizma.

Zadnja razprava Poganjki ludizma v Šalamunovem Pokru je primerno nadaljevanje predhodne, saj so Šalamunovi začetki, kot je znano, vezani na Zajčevo poetiko, od katere pa se že v prvem ciklu zbirke – Mrku – Šalamun odcepi. S tem pa pri nas utemeljuje oziroma vsaj funkcionira kot utemeljitelj novega literarnega diskurza, za katerega Juvan po Barthesu in Derridaju ugotavlja premik od zaokroženega, organskega dela k svobodnemu, odprtemu tekstu. Za Šalamunovo poetiko tudi Juvan uporablja izraz ludizem, pri tem pa opozarja, da je le v slovenski literarni zgodovini in kritiki rabljen za smer, drugod pa za poudarjeno pojavljanje igre v literarnih besedilih. Glede na to bi tudi pri nas lahko govorili o ultramodernističnem ludizmu (kakršen je Šalamunov) in postmodernističnem ludizmu (iz 80. let), na ravni nazora, ideje igre pa o reističnem ludizmu (ki subjekt ukinja, ga izenačuje z ostalim bivajočim) in romantičnem ludizmu (ki subjekt povzdigne na mesto odsotne ontologije). Ludizem v Pokru Juvan predstavi s petimi osnovnimi značilnostmi, in sicer na ravni motivov, jezika, kršenja načel logičnosti in bralskega pričakovanja »globljega« smisla besedil ter karnevalizacijske medbesedilnosti, postopno uvajanje teh značilnosti pa ilustrira s hibridnostjo prvega cikla zbirke.

Literarna oz. politerarna besedila, s katerimi se ukvarjajo predstavljene razprave, so doživela ne le kritiške obravnave, ampak tudi več literarnozgodovinskih obravnav, na katere Juvan opozarja in jih v svoje razprave običajno vključuje – sam pravi – redefinirane, pač v skladu z uvodno določitvijo svojega raziskovalnega položaja kot »del toka proizvodnje pomena«, brez želje po revolucionarnem prevrednotenju, pač pa s težnjo, da bi, kot pravi v zadnji razpravi, »že znana opažanja vpel v nove korelacije« in kot skromno dodaja, »morda tudi sam kaj novega opazil«. Na novosti, ki jih je spodbudila nova teorija, ne samo kot raziskovalna metodologija, ampak tudi kot spoznavna paradigma, sem želela opozoriti v tej recenziji, saj je dosedanji Juvanov literarnovedni opus eden najodličnejših pojavov sodobne slovenistike in primerjalne književnosti. Vezi besedila predstavljajo možnosti teorije medbesedilnosti, podprte z novim historizmom, ki je občutljivo orodje, kot pravi Juvan sam, vendar pravo kvaliteto pokaže le, ko ga uporablja mojster, ki je poleg evidentiranja medbesedilnih pojavov sposoben tudi njihovega interpretativnega

osmišljanja. In Juvan se je v petnajstih letih literarnovednega dela, prerez katerega odkriva tudi predstavljena knjiga, vsekakor izmojstril.

Vita Žerjal Pavlin
Ljubljana